

Олена Ганусин

Національний університет «Львівська політехніка»

кандидат історичних наук, асистент (Україна)

e-mail: olena.b.hanusyn@lpnu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

Мемуари української інтелігенції Галичини як джерело до вивчення повсякдення учнів середніх шкіл кінця XIX – початку XX ст.

Анотація. Метою статті є дослідження інформаційного потенціалу мемуаристики української інтелігенції Галичини кінця XIX ст. щодо проблем тогочасного шкільництва, стосунків між учнями і організації побуту та дозвілля українських гімназистів. **Методологія** вивчення мемуарів як історичного джерела у даному дослідженні базується на загальнотеоретичних методах класифікації, критичності, систематизації та узагальнення, а також контент-аналізі, який формалізує текст та дає можливість проаналізувати велику кількість інформації зі спогадів, виділивши найчастіше згадувані моменти з років навчання та специфіку смислового наповнення спогадів про цей період у житті. Біографічний метод дозволяє розглядати мемуари не лише як «свідчення про себе та пережите», а й як дискурсивний майданчик про тогочасні суспільні стратегії та повсякденні практики. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що в центрі дослідження поставлене повсякденне життя учнів галицьких гімназій. При цьому повсякдення розглянуто крізь призму спогадової літератури, яка надає можливість простежити індивідуальне сприйняття «Габсбурзької доби» у середніх школах. **Висновки.** Спогади української інтелігенції Галичини кінця XIX – початку XX ст. володіють значним інформаційним потенціалом. Саме мемуари, хоч і написані у дорослому віці, дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «зі середини». Мемуари значно доповнюють офіційні документи (річні звіти, законодавчі, установчі та нормативно-правові документи, вимоги), статистику та переписку між дирекцією гімназій, Крайовою шкільною радою та Міністерством віровизнань і освіти. Мемуарна література найкраще висвітлює повсякденне життя у широкому розумінні цього поняття, яке включає не тільки матеріально-побутові умови та дозвілля, а й формування цінностей та уявлень про себе, родину, оточення, державу, осмислення життєвих обставин, систему відносин. Зважаючи на те, що українська інтелігенція означеного періоду навчалася у різних гімназіях краю (у Львові, Тернополі, Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Станіславі, Яворові та ін.), то порівняння їхніх спогадів дасть можливість показати загальну картину шкільництва в Галичині та виділити спільні та відмінні риси повсякденного досвіду гімназистів, що могли залежати від керівництва навчальних закладів, міста, соціального походження учнів, етнічних пропорцій учнів в класі, основної мови викладання.

Ключові слова: Галичина, гімназії, інтелігенція, мемуари, повсякденне життя.

Постановка проблеми. Останніми роками в українській історіографії зріс інтерес до таких напрямів як історія повсякдення та історія побуту. При цьому, в контексті відповідної тематики об'єктами дослідження стають окремі (часто малодосліджені) соціальні чи професійні групи (діти, жінки, студенти, підприємці, служниці, робітники на фабриках, жителі однієї вулиці, окремі родини, в'язні та ін.). При дослідженні цих тем одними з інформативніших джерел є приватні матеріали: спогади, щоденники, листування, які містять описи побутових речей, щоденних справ і занять, передають світогляд та особистий досвід. До сьогодні епізоди зі спогадів про дитинство, юність та час навчання часто недооцінювалися дослідниками та використовувалися лише у біографічних працях. Втім, саме мемуари дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «із середини».

Джерельна база дослідження ґрунтується на комплексі опублікованих та неопублікованих мемуарів української інтелігенції Галичини другої половини XIX – початку XX ст. (Олександра Барвінського, Євгена Олесницького, Степана Шухевича, Івана Макуха, Богдана Лепкого, Северина Паньківського, Филімона Тарнавського, Володимира Охримовича, Дмитра Богачевського та ін.) щодо років навчання. Окремою групою літератури є джерелознавчі дослідження, присвячені мемуарам як джерелу до вивчення повсякдення інтелігенції (Баран, 2008, с.532-537), а також праці, які досліджували організацію життя та навчання галицьких гімназистів (Пахолків, 2014, с.612; Курляк, 1997, с.222; Мисак, 2015, с.100-117; Коцюмбас, 2016, с.40-47).

Метою статті є дослідження інформаційного потенціалу мемуаристики української інтелігенції Галичини кінця XIX ст. щодо проблем тогочасного шкільництва, стосунків між учнями та організації побуту та дозвілля українських гімназистів. До мемуарів віднесено спогади, щоденники, записки, автобіографії.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. в українському суспільстві Галичини, що мало обмежений доступ до владних повноважень, українська інтелігенція виконувала роль культурних і громадських лідерів, розбудовувала інфраструктуру національного руху, була інспіраторкою господарського і культурно-духовного розвитку суспільства. Її характеризувала креативна активність, власні переконання про високі ролі і функції у суспільстві, присутність в полі суспільних дискусій і очікувань. Базовими освітніми закладами, де відбувалося становлення інтелігенції були середні школи, як правило, гімназії. У гімназіях інтелігенти робили перші кроки у громадсько-національних справах, розкривали свої таланти, обирали фах, отримували досвід, необхідний в подальшій діяльності, який впливав на формування їхніх амбіцій, життєвих принципів і планів. «Ставши «академіком», я вийшов на широку арену життя і треба було поводитися як «зрілий мужчина-інтелігент». Це власне був час, коли я фактично зі селянина зробився інтелігентом», – писав Іван Билина (Билина, 1928, с.60). Тому спогади про роки навчання є цікавим та важливим джерелом для дослідження еволюції світогляду інтелігенції, системи австрійського шкільництва в Галичині, побутових аспектів, міжнародних відносин в краї, які висвітлено на мікрорівні – стосунків між учнями, між учнями та вчителями, між вчителями та керівництвом.

Щоденники, спогади, автобіографії є важливою частиною спадщини інтелігенції (матеріальної, письмової, інтелектуальної). Їхньому створенню передувала певна мета. Наприклад, розуміння важливості спогадів як історичного джерела та бажання зберегти їх для нащадків (передавання традиції); бажання висловити свої оцінки чи бачення певних політичних подій чи постатей; реалізація літературного таланту. Наприклад, спогади про дитинство та юність письменника Богдана Лепкого «Казка мого життя» вийшли збіркою як автобіографічні оповідання (Лепкий, 2016, с.416). Окрім того, часто спогади мали в собі національно-виховуючий компонент (Любець, 2010, с.75).

У випадку спогадів про роки навчання, такою виховною складовою були згадки про участь в таємних гуртках, найчастіше у т.зв «Громадах», метою яких була національна самоосвіта та обговорення актуальних культурних, національних, соціальних, політичних питань. Такі товариства мали структуру, статут, власну бібліотеку. Члени товариств винаймали приміщення для зборів або зустрічались у господарських приміщеннях господарів квартир, де мешкали; при вступі складали присягу, яка перетворювалася для молоді людини в сакральне дійство (Олесницький, 2011, с.90). Політик та педагог Олександр Барвінський згадував: «...для більшої певності щодо збереження тайни і для піднесення торжественного настрою і духа складав кождий новоприйнятий член “Громади” присягу, що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу. (...) До “Громади” належали мало не всі ученики русини з висших класів гімназійних..., а хіба такі, для котрих байдужою була народність і доля руського народу, остали поза “Громадою” і сі опісля в прилюднім життю нічим не визначилися» (Барвінський, 2004, с.81).

Втім, використання мемуарів як історичного джерела вимагає дотримання критичності, що зумовлене їхньою специфікою. По-перше, спогади чи щоденники писали не всі і навіть не більшість інтелігентів (особливо мало представників середини XIX ст.), тому їх не можна вважати репрезентативними для всієї групи. По-друге, значний рівень суб'єктивності. Мемуари писалися для широкого загалу, тому часто інформацію та справжні судження в них могли свідомо приховати чи перекрутити, щоб виставити себе з вигіднішого ракурсу. Зважати треба й на властивості пам'яті: забувати деякі, навіть важливі, події, факти, людей, ідеалізувати певні періоди, що призводить до несвідомого викривлення інформації. Інтелігенти писали спогади, враховуючи національні погляди, що теж суб'єктивізує бачення багатьох подій, особливо тих, які стосувалися міжнародних відносин.

Про роки навчання галицькі інтелігенти, як правило, писали у загальних мемуарах, в яких аналізували увесь свій життєвий шлях, приватне та публічне життя, культурні, політичні, побутові події. Такі свідчення могли бути короткими уривками, побіжними згадками або, найчастіше, займали важливу частину спогадів. «Спомини з гімназійних часів мають у нашій пам'яті своє окреме місце і свою власну міру. Не одну, куди важнішу подію, з пізніших часів, забуваємо, а не раз дрібнючий спомин із хлоп'ячих літ вирине з моря минулого (...), немовби це вчора було», – писав Богдан Лепкий (Лепкий, 2016, с.202). Рідше зустрічаються окремі спогади з гімназійних часів. Чудовим прикладом таких мемуарів є спогади педагога Степана Шаха (Шах, 2006, 2010). Цікавим джерелом про організацію шкільництва в Галичині, спортивне життя учнівської молоді, дозвілля, шкільні гуртки та інше є ювілейні книги гімназій: Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові (2 частини) (1978; 1982), Бережанської гімназії (2007,

.....
с.1028), гімназії в Тернополі (1998, с.731). Окрім того, вони містять автобіографії учнів, спогади про «професорів» та однокласників, описи міста, шкільного інтер'єру.

У спогадах інтелігенти докладно описували учительський склад, умови навчання, згадували свої успіхи чи невдачі в навчанні, товаришів, перші кроки у громадсько-національних справах. Спогади про шкільні роки є доволі суперечливими та ілюструють на мікрорівні всю неоднозначність міжнародних відносин. З одного боку, це, зазвичай, ностальгічна розповідь про своє щоденне життя, про світ мирного співіснування, а з іншого, враховуючи національно-патріотичну перспективу – обов'язкове вказування на можливість чи неможливість здобути освіту рідною мовою, на національну ідентифікацію вчителів, на упереджене чи прихильне ставлення польських педагогів до українців; практики дружби і взаємодопомоги між товаришами, яка могла поєднуватися з «погордою» (ЦДІАЛ, ф.362, оп.1, спр.3, арк.2), конфліктами та бійками на національному підґрунті (Лепкий, 2016, с.215). У вищих класах ми визначалися солідарністю, «всі за одного», і взаємно допомагали собі, спільно училися гуртками, давали собі відписувати вправи і т.д. Більшість була поляків, 5-6 українців і стільки ж жидів, але не було ніяких національних спорів і дискусій», – згадував історик Іван Крип'якевич (Крип'якевич, 2001, с.84). Протилежні спогади мав публіцист Петро Зварич: «Поляки і жидики мені докучали, зачіпалися, а часом і били невинно, бо я був мужицький син в сільському строю, а не перебраний» (Зварич, 1976, с.32).

Найчастіше згадувану, інформацію про повсякденне життя в період навчання, подану у спогадах, можна умовно узагальнити в наступні підкатегорії: 1. Переїзд до міста на навчання; 2. Міжнародні стосунки в галицьких навчальних закладах; 3. Облаштування побуту; 4. Навчання (вчителі, навчальні предмети, підручники); 5. Поза навчальний час (дозвілля).

В історіографії не дослідженою залишається тема адаптації учнів до міста, школи, нового режиму та стилю життя. На кінець XIX ст. більшість українських учнів гімназій походили з провінції та змушені були переїжджати до повітових центрів, щоб навчатися (Пахолків, 2014, с.241). Переїзд до міста вступників часто пов'язаний з іншими важливими подіями, які змінювали звичний уклад життя, такі як розлука з рідними, формування образу «великого міста», адаптація до нового укладу життя («Десятилітньою дитиною прийшла я у школу. Пораз перший у житті їхала я залізницею, вперше побачила велике гамірне місто, здавала вступний іспит» (Олена Степанів) (Степанів, 2009, с.25); «...я привик до міського життя, хоч не раз мені було дуже жаль і скучно за сільським життям і за домом. В часі Різдва Свят я вже не йшов колядувати “з козою” в товаристві моїх давніх товаришів, а також й з «маланками» не ходив, бо не пасувало» (Петро Зварич) (Зварич, 1976, с.28)).

Частиною спогадів, яка не стосувалася навчального процесу, але була складовою повсякденного життя гімназистів були поселення (Спомыны, 1897): в бурсах (Слиж, 2014, с.31), станціях (кімната у приватній квартирі, яку винаймали) (Смаль-Стоцький, 2013, с. 65), інститутах (ЦДІАЛ, ф.514, оп.1, спр.102, арк.25), харчування (Тарнавський, 1981, с.100) та репетиторство як спосіб утримувати себе під час навчання у гімназіях (Макух, 2001, с.20). У спогадах найменш відображені згадки про шкільні канікули, юнацьку закоханість, особисті вподобання (окрім читання) (ЛННБУ, ф.167, оп.ІІ, спр.2412, арк.20–21.), ігри, що, ймовірно, вважалися «несерйозною» інформацією, не вартою уваги читачів мемуарів.

Висновки. Таким чином, спогади української інтелігенції Галичини кінця XIX – початку XX ст. володіють значним інформаційним потенціалом. Саме мемуари, хоч і написані у дорослому віці, дають можливість «поглянути» на тогочасні учнівські середовища та їхні проблеми «зі середини». Мемуари значно доповнюють офіційні документи (річні звіти, законодавчі, установчі та нормативно-правові документи, вимоги), статистику та переписку між дирекцією гімназій, Крайовою шкільною радою (органом управління освітою в Галичині, що діяв у Львові у 1868–1921) та Міністерством віровизнаний і освіти. Мемуарна література найкраще висвітлює повсякденне життя у широкому розуміння цього поняття, яке включає не тільки матеріально-побутові умови та дозволя, а й формування цінностей та уявлень про себе, родину, оточення, державу, осмислення життєвих обставин, систему відносин. Зважаючи на те, що українська інтелігенція означеного періоду навчалася у різних гімназіях краю (у Львові, Тернополі, Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Станіславі та ін.), то порівняння їхніх спогадів дасть можливість показати загальну картину шкільництва в Галичині та виділити спільні та відмінні риси повсякденного досвіду гімназистів, що могли залежати від керівництва навчальних закладів, міста, соціального походження учнів, етнічних пропорцій учнів в класі, основної мови викладання.

Подяка. Висловлюю щиру вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Барвінський, О.** (2004). *Спомини з мого життя. Частина перша та друга*. Нью-Йорк, Київ. 528 с.
- Бережанська гімназія.** (2007). Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга. Бережани–Тернопіль. 1028 с.
- Билина, І.** (1928). *Моя сповідь (Зі споминів інтелігента сільського походження)*. Тернопіль.
- Зварич, П.** (1976). *Спомини (1877–1904)*. Вінніпег. 240 с.
- Коцюмбас, О.** (2016). Академічна гімназія у Львові: учнівський склад другої половини XIX – XX ст. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету (Гуманітарні науки)*. Вип. 14. С. 40–47.
- Крип'якевич, І.** (2001). Спогади (Автобіографія). *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 8. С. 77–140.
- Курляк, І.** (1997). *Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918)*. Львів. 222 с.
- Лепкий, Б.** (2016). *Казка мого життя*. Тернопіль. 416 с.
- ЛННБ** – Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ рукописів.
- Любовець, Н.** (2010). Вивчення мемуарів як історичного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. Київ. Вип. 7. С. 66–104.
- Макух, І.** (2001). *На народній службі. Спогади*. Київ. 572 с.
- Мисак, Н.** (2015). Середня освіта як важливий чинник у формуванні української інтелігенції в Галичині наприкінці XIX — на початку XX століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип. 8. С. 100–117.
- Олесницький, Є.** (2011). *Сторінки з мого життя* Львів. 432 с.
- Олена Степанів – Роман Дашкевич.** (2009). *Спогади і нариси*. Львів. 632 с.
- Пахолків, С.** (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів. 612 с.
- Слиж, А.** (2014). *«Мої літа». Спогади*. Львів. 156 с.
- Смаль-Стоцький, С.** (2013). *Немолів (Спомини)*. Львів. 72 с.
- Спомыны.** Спомыны зъ студентських лѣтъ. (1897). *Діло*. Ч. 101.
- Тарнавський, Ф.** (1981). *Спогади. Родинна хроніка Тарнавських як причинок до історії церковних, священницьких, побутових, економічних і політичних відносин у Галичині в другій половині XIX сторіччя і першій декаді XX сторіччя*. Торонто. 267 с.
- ЦДІАЛ** - Центральний державний історичний архів у м. Львові.
- Шах, С.** (2006). *Львів – місто моєї молодості. Спомини присвячений Тіням забутих Львов'ян. Частина I і II*. Львів. 208 с.
- Шах, С.** (2010) *Львів – місто моєї молодості. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія*. Львів. 240 с.
- Ювілейна книга** (1998). Ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898-1998. До сторіччя заснування. Тернопіль-Львів, 1998. 731 с.

Olena B. Hanusyn

Lviv Polytechnic National University
PhD. (History), Assistant (Ukraine)

**Memoirs of the Ukrainian Intelligentsia of Galicia as a Source for Study
Everyday Life of Secondary School Students at the End of 19-th – Beginning of
the 20-th Centuries**

Abstract. *The purpose of the article is to study the research and information potential of the memoiristics of the Ukrainian intelligentsia of Galicia in the late nineteenth century on the problems of the contemporary schooling, relations between students and the organization of life and leisure of Ukrainian high school students. The methodology for studying memoirs as a historical source in this study is based on general theoretical methods of classification, criticality, systematization and generalization, as well as content analysis, which formalizes the text and makes it possible to analyze a large amount of information from memories, highlighting the most frequently mentioned moments from the years of study and the specifics of the semantic content of memories of this period in life. The biographical method allows us to consider memoirs not only as "testimony of oneself and experienced", but also as a discursive platform about contemporary social strategies and everyday practices. The scientific novelty of the work lies in the fact that the daily life of students of Galician gymnasiums is put at the center of the study. Moreover, everyday life is viewed through the prism of memoir literature, which provides an opportunity to trace the individual perception of the "Habsburg*

era" in secondary schools. **Conclusions.** *Memoirs of the Ukrainian intelligentsia of Galicia of the late XIX - early XX centuries. have significant information potential. It is the memoirs, although written in adulthood, that provide an opportunity to "look" at the student environments of that time and their problems "from the inside". Memoirs significantly complement official documents (annual reports, legislative, constituent and regulatory documents, requirements), statistics and correspondence between the directorate of gymnasiums, the Regional School Council and the Ministry of Creeds and Education. Memoir literature best covers everyday life in a broad understanding of this concept, which includes not only material and living conditions and leisure, but also the formation of values and ideas about oneself, family, environment, state, comprehension of life circumstances, system of relations. Taking into account the fact that Ukrainian intelligentsia of this period studied in different gymnasiums of the region (in Lviv, Ternopil, Berezhany, Drohobych, Zolochiv, Stanislav, etc.), a comparison of their memories will make it possible to show the overall picture of schooling in Galicia and highlight the common and distinctive features of the daily experience of high school students, which could depend on the leadership of educational institutions, the city, the social origin of students, the ethnic proportions of students in the classroom, the main language of instruction.*

Key words: Galicia, gymnasiums, intelligentsia, memoirs, everyday life.

References:

- Barvinskyi, O.** (2004). *Spomyny z moho zhyttia. Chastyna persha ta druha [Memories from my life. Part one and two]*. Niu-lork, Kyiv. 528 s. [in Ukrainian]
- Berezhanska himnaziia.** (2007). *Berezhanska himnaziia. Storinky istorii. Yuvileina knyha [Berezhn Gymnasium. Pages of history. Anniversary book]*. Berezhany–Ternopil. 1028 s. [in Ukrainian]
- Bylyna, I.** (1928). *Moia spovid (Zi spomyniv intelihenta silskoho pokhodzhennia) [My confession (Memories of an intellectual of rural origin)]*. Ternopil. [in Ukrainian]
- Zvarych, P.** (1976). *Spomyny (1877–1904) [Memories (1877–1904)]*. Vinnipeg. 240 s. [in Ukrainian]
- Kotsiumbas, O.** (2016). *Akademichna himnaziia u Lvovi: uchnivskyi sklad druhoi polovyny XIX–XX st. [Academic gymnasium in Lviv: student composition of the second half of the 19th–20th centuries]*. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu (Humanitarni nauky) – Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics (Humanities)*. 14. 40–47. [in Ukrainian]
- Kryp'iakevych, I.** (2001). *Spohady (Avtobiohrafii) [Memories (Autobiography)]*. Ivan Kryp'iakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi. (Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zbirnyk naukovykh prats. 8. 77–140. [in Ukrainian]
- Kurliak, I.** (1997). *Ukrainska himnaziina osvita u Halychyni (1864–1918) [Ukrainian gymnasium education in Galicia (1864–1918)]*. Lviv. 222 s. [in Ukrainian]
- Lepkyi, B.** (2016). *Kazka moioho zhyttia [The tale of my life]*. Ternopil. 416 s. [in Ukrainian]
- LNNBU** – Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylia Stefanyka. Viddil rukopysiv [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after Vasyl Stefanyk. Department of manuscripts].
- Liubovets, N.** (2010). *Vyvchennia memuariv yak istorychnoho dzherela: do istoriografii problemy [The Study of Memoirs as a Historical Source: Towards a Historiography of the Problem]*. *Ukrainska biohrafistyka – Ukrainian biography*. Kyiv. 7. 66-104. [in Ukrainian]
- Makukh, I.** (2001). *Na narodnii sluzhbi [In public service]*. Spohady. Kyiv. 572 s. [in Ukrainian]
- Mysak, N.** (2015). *Serednia osvita yak vazhlyvyi chynnnyk u formuvanni ukraïnskoï intelihentsii v Halychyni naprykintsi XIX — na pochatku XX stolittia [Secondary education as an important factor in the formation of the Ukrainian intelligentsia in Galicia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century]*. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist – Ukraine–Poland: historical heritage and public consciousness*. 8. 100–117. [in Ukrainian]
- Olesnytskyi, Ye.** (2011). *Storinky z moho zhyttia Lviv [Pages from my life]*. 432 s. [in Ukrainian]
- Olena Stepaniv – Roman Dashkevych** (2009). *Spohady i narysy [Memories and essays]*. Lviv. 632 s. [in Ukrainian]
- Pakholkiv, S.** (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation.]*. Lviv. 612 s. [in Ukrainian]
- Slyzh, A.** (2014). *«Moi lita». Spohady [“My years”. Memoirs]*. Lviv. 156 s. [in Ukrainian]
- Smal-Stotskyi, S.** (2013). *Nemoliv (Spomyny) [Nemolov (Memories)]*. Lviv. 72 s. [in Ukrainian]
- Спомыны.** (1897). *Спомыны зъ studentskykh lѣтъ [Memories from student years]*. *Dilo*. Ch. 101. [in Ukrainian]
- Tarnavskyi, F.** (1981). *Spohady. Rodynna khronika Tarnavskykh yak prychynok do istorii tserkovnykh, sviashchenytskykh, pobutovykh, ekonomichnykh i politychnykh vidnosyn u Halychyni v druhi polovyny XIX storichchia i pershii dekadi XX storichchia [Memoirs. The family chronicle of the Tarnavskys as a reason for the history of church, priestly, domestic, economic and political relations in Galicia in the second half of the 19th century and the first decade of the 20th century.]*. Toronto. 267 s. [in Ukrainian]

TSDIAL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Lvovi [Central State Historical Archive in Lviv].

Shakh, S. (2006). *Lviv – misto moiei molodosty. Spomyny prysviachenyi Tiniam zabutykh Lvov'ian.* Chastyna I i II [Lviv is the city of my youth. Memories is dedicated to the Shadows of forgotten Lviv residents. Part I and II]. Lviv. 208 s. [in Ukrainian]

Shakh, S. (2010) *Lviv – misto moiei molodosty. Tsisarsko-Korolivska Akademichna Himnaziia* [Lviv - the city of my youth. Imperial-Royal Academic Gymnasium]. Lviv. 240 s. [in Ukrainian]

Yuvileina knyha (1998). *Yuvileina knyha ukrainskoi himnazii v Ternopoli 1898–1998. Do storichchia zasnuvannia.* [Jubilee book of the Ukrainian gymnasium in Ternopil 1898–1998. To the centenary of the foundation]. Ternopil–Lviv, 1998. 731 s. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 18.09.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 29.11.2022 р.